

Hungarológia Észtországban – egy elfelejtett korszak a tartui magyartanításban

Anu NURK–Tõnu SEILENTHAL

A tartui egyetemen folyó magyartanításról több kiváló cikk jelent meg. Az egyetem jelenlegi magyar lektora, Pomozi Péter jó áttekintést ad a tanítás előzményeiről, a magyar lektorátus születéséről az I. világháború után, a lektorátus újjáalakulásáról 1993-ban, valamint a további tervekről. Nagyon röviden számol be viszont a II. világháború utáni – szovjet megszállás alatti – hungarológiai oktatásról (Pomozi 1993). Hasonlóképpen szűkszavúan bánt e korról Reet Vääri is: már cikke címében is közli, hogy csak az 1918-tól 1940-ig terjedő időszakról foglalkozik (Vääri 1970). A szovjet korszak azonban a több mint 70 éves magyartanításban a leghosszabb – majdnem fél évszázadig tartó – időszak volt, s mégis igen keveset írtak róla: majdhogynem semmit. Ezért célunk pótolni ezt a fehér foltot a tartui magyartanítás történetírásában.

1918. február 24-én Észtország kinyilvánította függetlenségét. A fiatal ország egyik fontos feladata volt a nemzeti egyetem megeremtése, a nagy hagyományokkal rendelkező tartui egyetem átszervezése nemzeti célokat szolgáló intézménnyé. S bár Tarturól néhány kilométerre még ágyúk dörögtek, 1919. október 6-án az egyetemen megtartották az első észt nyelvű előadásokat. Az Észt Köztársaság Tartui Egyetemének ünnepélyes megnyitására 1919. december 1-jén került sor. A bölcsészkar tanácsa ugyan már 1919. október 9-én tárgyalta a finn és a magyar oktatás megindításáról, de csak 1922-ben született döntés a magyar lektorátusról. Ennek érdekében az akkori dékán – Julius Mark, az uráli nyelvek professzora – kapcsolatba lépett a Pázmány Péter Tudományegyetem vezetőivel, s a tárgyalások eredményeként 1922. november 3-án kinevezték a tartui egyetem el-

ső magyar lektorát, Virányi Elemért, az akkori Eötvös-kollégistát, aki doktori disszertációjának megvédése után, 1923 őszétől kezdte el a tanítást. Virányi tizenegy szemeszter után, 1928-ban tért haza Magyarországra.

A magyar oktatás így anyanyelvi lektor nélkül maradt. A gazdasági nehézségekre hivatkozva az észti oktatásügyi minisztérium át kívánta alakítani a lektorátust „váltakozó” magyar vagy svéd lektorátussá. Akkoriban a svéd lektor, Nils-Herman Lindberg – akinek az első felesége magyar származású volt – tartott magyar órákat is.

1930 májusában gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter – akit 1932-ben a tartui egyetem díszdoktorává avattak – Tartuba is ellátogatott, és tehetséges hallgatók cseréjéről kötött megállapodást a tartui egyetemmel. Az első magyar ösztöndíjas Györke (Georgowits) József volt, akit 1931. január elsején magyar lektorra neveztek ki. Őt követte Fazekas Jenő, aki 1937 januárjában váltotta Györkét a lektori állásban. 1941. február 14-én Fazekas a szovjet megszállás elől Helsinkibe menekült. Így ért véget az első korszak a magyar lektorátus tevékenységében.

A II. világháború idején a tartui egyetem bölcsészkarja gyakorlatilag nem működött.

A második szovjet megszállás 1944 őszén kezdődött és az intézmény a Tartui Állami Egyetem nevet kapta. Akkor kezdett el működni az észti és finnugor nyelvészeti tanszék – amely később, 1946-ban különvált észti tanszékre és finnugor tanszékre –, aminek az első ülését 1944. november 5-én Paul Ariste professzor lakásán (Jakobsoni utca 8–1) tartották. Természetesen magyar anyanyelvi lektor meghívásáról álmodni sem lehetett. Ezért két héttel a megalakulás után az addig háromfős „tanári testülethez” csatlakozott Paula Palmeos (1911–1990), aki az 1936/37-es tanévben Budapesten tanult. Palmeos egyik fő feladata a magyar nyelv oktatása lett. Így az 1944-es tanév őszi szemeszterétől kezdve ismét lehetett magyarul tanulni.

A magyar nyelv a finnugor szakos diákoknak mindig is kötelező tantárgy volt. A finnugor szak népszerű volt, és nem mindenki kapott tanulmányi jogot ehhez. A magyar nyelv tanításának 1947-ből származó első tanterve a tanszéki archívumban a mai napig megtalálható. Hivatalosan csak kezdő és haladó szint létezett, mindkettő

heti egy-egy óra volt. Ezenkívül kötelező volt a magyar nyelvtörténeti speciálkollégium. De ezek a hivatalos tantervek nem tükrözik az igazi képet. Minden háború utáni diák jól emlékszik, hogy a kötelező speciálkollégiumoknak, -szemináriumoknak körülbelül a fele tulajdonképpen magyartanulás volt. A finnugor szakot a háború után a mai napig összesen 298 diák végezte el. Másképpen nem is nőhetett volna fel a mai napig tevékenykedő műfordítói nemzedék, akiknek köszönhetően a magyar irodalom Észtországban a kilencedik legfordítottabb irodalom. Paula Palmeos tanárnő irányítása alatt kitűnően megtanultak magyarul és megszerették a magyar irodalmat és kultúrát olyan Magyarországon is jól ismert műfordítók, mint Ellen Niit (Petőfi több kötetét ültette át észre), Tiiu Kokla, Leidi Veski, Edvin Hiedel, Ene Asu-Õunas stb.

Palmeos tanárnő fiatalabb tanítványai közül a 80-as években kezdett el a tanszéken oktatni Tõnu Seilenthal (1982 óta), Anu Nurk és Ene Asu-Õunas (1989 óta).

Mivel a 70-es évekig teljesen kizárt volt átjutni Magyarországra, megnövekedett a jelentősége a kárpátaljai magyarokkal való kapcsolattartásnak. Kárpátaljáról jött aspirantúrára Tartuba Zékány Imre (1959–1962), Káposztay Erzsébet (1960–1964), Mokány Sándor (1963–1966), Vavra Klára (1966–1969), Mokány Katalin (1969–1972). Ők, amellet, hogy készítették disszertációjukat, segítettek Palmeos tanárnőnek a magyartanításban is. Így módon a tartui diákoknak mégis lehetőségük nyílt magyar anyanyelvüektől tanulni. Nyelvyakorlás céljából pedig már az 50-es évek közepén megszervezték az első kárpátaljai expedíciót, sőt, a 80-as években ez rendszeressé vált (1981, 1983–1987, 1989, 1991).

A 70-es évektől kezdve több lehetőség adódott a Magyarországgal való kapcsolatteremtésre: 1970-ben az első tartui finnugor szakos hallgatóknak alkalmuk nyílt részt venni a Debreceni Nyári Egyetemen (azóta évente átlagban négy észti diák tanul Debrecenben), 1972-ben pedig az első tartui egyetemista – Ivar Sinimets – mehetett Budapestre tanulni: hat évet töltött az ELTE-n. Az ugyanott végzett diákok közül Anne Hüttből a tallinni Magyar Kulturális Képviselet első vezetője, Mall Hellamból pedig a Magyar Köztársaság észtsországi tiszteletbeli konzulja lett. E cikk egyik szerzője aspirantúrára tanult 1973–1976 között Budapesten, s ott védte meg a

disszertációját is. 1986-tól kezdve eddig összesen kilenc hallgatónak nyílt lehetősége a debreceni egyetemen – szakdolgozat előtti gyakorlatként – egy szemeszteren át tanulni.

Az enyhülő idők meghozták annak a lehetőségét, hogy magyarok is eljuthattak Tartu korábban teljesen zárt városába. Pusztay János 1990 őszén, Keresztes László pedig 1991 tavaszán Tartuban tökéletesítették az észti nyelvtudásukat, és tartottak magyar órákat. Az 1991/92-es tanévben Nagy Judit – akkori debreceni diák, azóta már a miskolci egyetem oktatója – Tartuban tanult észtil, és tanított magyarul.

A hosszabb tanulmányutak mellett rövidebb látogatásokat is sikerült szervezni. A tartuiak négyszer jártak tanulmányi kiránduláson Magyarországon (1992, 1993, 1994, 1995), ennek viszonzásaképp a budapestiek 1992-ben és 1994-ben, a debreceni egyetemisták pedig 1995-ben vendégeskedtek Tartuban.

A Magyar és az Észti Köztársaság kultuszminiszterei (Andrásfalvy Bertalan és Lepo Sumera) 1991. szeptember 27-én Budapesten együttműködési egyezményt kötöttek. E szerződésnek megfelelően 1992 szeptemberében ugyanazzal a repülőgéppel két észti lektor utazhatott Magyarországra: Anu Kippasto Debrecenbe, a Kossuth Lajos Tudományegyetemre, Tiina Rүүtmaa pedig Szombathelyre, a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolára. 1994 őszén a harmadik észti lektor, Piret Korjus is munkába állt az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, Budapesten. A lektorokon kívül 1990-től 1995-ig a pécsi egyetem finnugor tanszékének vezetőjeként tevékenykedett Paul Kokla.

Mindezek után 1993 szeptemberében teljesült az észtek régi vágya – Tartuba érkezett a háború utáni első magyar lektor, Pomozi Péter. A fiatal, tehetséges kutató magával hozta a budapesti Nemzetközi Hungarológiai Központ ajándékként a hungarológia alapkönyvtárát. 1994 szeptemberétől a tartui egyetemen a magyar nyelvet és kultúrát immáron főszakként is lehet tanulni. Erről részletebben beszámol Pomozi Péter cikkében (Pomozi 1993).

Végezetül még egy fontos témáról szeretnénk szólni. Az 1980-as években a tartui finnugor szakosok közül elég sokan merész dologra vállalkoztak: szakdolgozati témául hungarológiai tárgyakat választottak. 1982-ben szakdolgozat készült a magyar irodalom kitűnő fordítójáról, Julius Markról. Marknak köszönhetően minden észt iskolás ismeri a Pál utcai fiúkat. 1984-ben két hungarológiai tárgyú szakdolgozat készült. Az egyik az igekötős igékkel foglalkozik. A dolgozataból kiderül, hogy a magyar igekötős igék megfelelője az észtben 56,9%-ban egyszerű ige, míg a magyar igekötős igéhez legközelebb álló ún. adverbialis + ige szerkezet csak az esetek 29,1%-ában feleltethető meg. A másik szakdolgozataból, melynek témája a határozott és határozatlan tárgy, megtudhatjuk, hogy az észtről magyarra történő fordításokban 86,6%-ban felelnek meg adekvánsan egymásnak, míg a magyar–észt fordításokban ez az arány csak 65,5%.

Sok szakdolgozat foglalkozott a helyhatározók kontrasztív vizsgálatával is, pl. a belső helyhatározók funkcióinak összehasonlító elemzésével, vagy a helyhatározók rendszerével. Vannak olyan dolgozatok, amelyek a magyar néprajzzal és folklórral foglalkoznak, pl. lakodalmi szokásokkal, mágiával, a magyar népi naptár téli ünnepnapjaival, állatnevekkel kapcsolatos magyar szólásokkal és közmondásokkal stb. Természetesen vannak kultúrtörténeti kapcsolatokat vizsgáló dolgozatok is, pl. észt–magyar kulturális kapcsolatok 1920–1929 között, rokon népek mozgalmi Észtországban, Finnországban és Magyarországon (1920–1940), észt–magyar irodalmi kapcsolatok (1945–1985), de született már szakdolgozat Bereczki Gáborról, az észt irodalom legnagyobb magyar fordítójáról is. Nagyon érdekes a Kosztolányi Dezső költészetének halálmotívumát vizsgáló szakdolgozat (1994). Két dolgozat foglalkozik a magyar felszólító mód nehézségeivel, különösen a mellékmondatokban használt imperativus fordítási problémáival. Az észteknek sok nehézségeket okoznak a magyar igekötős igék és ezek vonzatai, így nem meglepő, hogy ebből a témából is készült egy szakdolgozat. Az észt részes tárgy funkcióival és ezek magyar megfelelőivel is foglalkozik egy dolgozat. Az észtek sokszor elvesznek a magyar udvariasági kifejezések labirintusában, ezért igen bátor, s örömteli vállalkozás az ezekkel a kifejezésekkel foglalkozó diplomamunka, mely az idén kerül megvédésre.

Talán a rövid felsorolásból is kitűnik, hogy a szakdolgozatok elsősorban olyan kérdéseket tárgyalnak, amelyek segíthetik a magyar nyelv tanulásának dzsungelében tévelygő hallgatókat.

Cikkünk célja a tartui egyetem magyar lektorátusának újjáteremtése előtti állapotok jellemzése, a magyar nyelv iránti érdeklődés bemutatása volt. Örömteli, hogy Tartuban a viszonylag nehéz időkben is töretlen lelkesedés mutatkozott a magyarok s a magyar nyelv iránt.

Irodalom

- Filosoofiateaduskonnakogu koosolekute protokollid. Riiklik Ajaloo Keskarhiiv, fond 2100, nim. 5, sü. 151.
- Peebo, Jaak: Eesti keele kateeder möödunud veerandsajandil. Tõid eesti filoloogia alalt III. Tartu, 1970. 159–183.
- Pomozi, Péter: Morzsák a tartui magyar hungarológia történetéből. Hungarológia 4. Budapest, 1993. 271–287.
- Tartu ülikooli ajalugu III. (Szerk. Karl Siilivask, Hillar Palamets). Tallinn, 1982.
- Tartu ülikooli soome-ugri keelte kateedri arhiiv.
- Vääri, Reet: Soome ja ungari keele lektoraat Tartu ülikoolis 1918.–1940. aastal. Tõid eesti filoloogia alalt III. Tartu, 1970. 302–311.

Függelék

A tartui egyetem hungarológiai tárgyú évfolyam- és szakdolgozatai¹

- Andresen, Eve-Liis: Eesti-Ungari kultuurisidemetest 1920–1929 (Észtország és Magyarország kulturális kapcsolatairól). Kursusetöö 1991. 50 lk.
- Andresen, Eva-Liis: Prof. Gábor Bereczki kui eesti kirjasõna vahendaja Ungaris (Bereczki Gábor professor, az észt irodalom magyarországi közvetítője). Kursusetöö 1990. 30 lk.
- Bagala, Chätrín: Ungari pulmakombed (Magyar lakodalmi szokások). Diplomitöö 1990. 138 lk.
- Bagala, Chätrín: Väliskohakäänete võrdlus eesti ja ungari keeles E. Vilde „Mäeküla piimamees” järgi (Külsõ helyhatározóragok összehasonlítása az észtben és a magyarban E. Vilde „Aki eladta a feleségét” című regénye alapján). Kursusetöö 1987. 42 lk.
- Eskor, Heidy: Ülevaade Debreceni Lajos Kossuthi Ülikooli soomeugri keelte kateedri tegevusest ning Debreceni suveülikoolidest (A KLTE Finnugor Tanszékének tevékenységéről és a Debreceni Nyári Egyetemről). Kursusetöö 1991. 53 lk.
- Jakobson, Ene: Ungari keele prefiksiverbide rektisioonierinevusi võrreldes eesti keelega (Magyar igekötős igék vonzatainak eltérései az észtben). Diplomitöö 1992. 116 lk.
- Kaalep, Triin: Julius Mark ungari kirjanduse tutvustajana ja tõlkijana Eestis (Julius Mark: a magyar irodalom észtországi ismertetője és fordítója). Diplomitöö 1982. 70 lk.
- Kala, Merje: Võrdlevalt küsilausest eesti ja ungari keeles (A kérdőmondatok az észtben és a magyarban). Seminaritöö 1994. 34 lk.
- Kasterpalu, Karin: Osaobjekti võrdlus eesti ja ungari keeles (A részes tárgy az észtben és a magyarban). Diplomitöö 1989. 73 lk.
- Kimmel, Leila: Eesti-Ungari kirjandussuhted aastail 1945–1985. (Észt–magyar irodalmi kapcsolatok 1945–1985). Diplomitöö 1987. 108 lk.

¹ A listáról hiányoznak azok az évfolyamdolgozatok, amelyek alapján ugyanolyan témájú szakdolgozat készült.

- Korjus, Piret: Kosztolányi Dezső luuletajana. Surmamotiiv tema luules (Kosztolányi Dezső mint költő. A halálmotívum a költészetében). Diplomitöö 1994. 50 lk.
- Kruusimaa, Terje: Paula Palmeose bibliograafia 1935–1960 (Paula Palmeose bibliograafiája 1935–1960). Kursusetöö 1991. 34 lk.
- Kütt, Merike: Ungari ja eesti lokaaladverbiaalide kontrastiivne analüüs (A magyar és az észt helyhatározók kontrasztív vizsgálata). Diplomitöö 1985. 170 lk.
- Lõhmus, Juunika: Maagia ungari rahvausundis (Mágia a magyar néphitben). Kursusetöö 1985. 37 lk.
- Maripuu, Tiina: Ungari verbiprefiksitate vasted eesti keeles (A magyar igekötők megfelelői az észtben). Diplomitöö 1984. 106 lk.
- Muischnek, Kadri: Ungari ja eesti keele sisekohakäänete funktsioonide võrdlev analüüs (A magyar és az észt belső helyhatározóragok funkcióinak összehasonlító elemzése). Diplomitöö 1988. 114 lk.
- Nurk, Anu: Determineeritud ja indetermineeritud objekti vasted ungari ja eesti keeles (A határozott és a határozatlan tárgy megfelelői a magyarban és az észtben). Diplomitöö 1984. 67 lk.
- Paide, Tiia: Viisakussuhte väljendamise vorme ungari keeles (Udvariassági kifejezések a magyarban). Diplomitöö 1995. 84 lk.
- Palm, Thea: Ungari keele imperatiiv ja selle tõlkimisvõimalusi eesti keelde (A magyar felszólító mód, és észt fordításának lehetőségei). Seminaritöö 1993. 55 lk.
- Raudalainen, Viia-Kadi: Koer, hobune ja veis ungari vanasõnades ja kõnekäändudes (A kutya, a ló és a marha a magyar közmondásokban és szólásokban). Diplomitöö 1987. 94 lk.
- Raudalainen, Viia-Kadi: Talviseid tähtpäevi ungari rahvakalendris (Téli ünnepnapok a magyar népi naptárban). Kursusetöö 1986. 55 lk.
- Raudalainen, Viia-Kadi: Ungari keele imperatiivi tõlkeerinevusi eesti keeles (A magyar felszólító mód eltérő fordításai az észtben). Kursusetöö 1985. 31 lk.
- Sepp, Thea: Hõimuliikumine Eestis, Soomes ja Ungaris ning hõimurahvaste suhted aastatel 1920–1940. (A rokonnép-mozgalmak Észtországban, Finnországban és Magyarországon, valamint a rokonnépek kapcsolatai 1920–1940). Diplomitöö 1990. 82 lk.